

نقش بازی در تربیت کودک در هفت سال اول زندگی از منظر روایات اهل بیت علیهم السلام

راضیه رحیم زاده رنانی^۱

چکیده

ارزش بازی در زندگی کودک را می‌توان، در جنبه‌های هوشی، حسی، حرکتی، عاطفی و روانی مورد بررسی قرارداد. بازی وسیله‌ای برای رشد همه‌جانبه و هماهنگ کودک است. شاید آشکارترین اثر بازی در رشد جسمی و حرکتی باشد، اما مشاهده‌ی تأثیرات هوش و حسی کودک تا اندازه‌ای مشکل است. برخی والدین فکرمی‌کنند که بازی با کودک در شأن آنها نیست و یا به گونه‌ای می‌بینند برای خودشان لذت‌بخش نیست. با کودک بازی نمی‌کنند، در صورتی که همین بازی با والد برای کودک هرچقدر که تکراری، ساده و بدون اسباب بازی هم باشد، برای اوجذاب و لذت‌بخش است. در این تحقیق تلاش بر این بوده که نقش بازی در تربیت کودک مورد توجه قرار گیرد. بازی وسیله‌ای است برای اینکه کودک به خوبی تربیت شود و دریابد که با محیط و اطرافیان خود چگونه رابطه برقرار کند. به عبارت دیگری بازی عمده‌ترین شکل فعالیت کودک و مناسب‌ترین راه برای پرورش ابعاد مختلف وجودی و شخصیتی است. یکی از نیازهای اساس و مهم کودک، بازی و هم‌بازی است. کودک بدون بازی نمی‌تواند به رشد متعادل و سازنده‌ای برسد. بازی باعث می‌شود تا کودک تجارب خویش را گسترش دهد و هم‌چنین، انرژی زائد خود را خالی کند و به آرامش درونی برسد. به گفته اسلام فرزندان را واگذار تا هفت سال بازی کند.

کلیدواژه‌ها: بازی، کودک، نقش بازی، روانشناسی کودک، تربیت کودک.

^۱. طلبه پایه پنجم، مدرسه علمیه حضرت فاطمه محدثه سلام الله علیها اصفهان، پاییز ۱۳۹۹

مقدمه

بازی مهم‌ترین جلوه‌ی حیات کودکی و یکی از نیازهای اساسی کودکان به شمار می‌رود که در عین سرگرم کردن کودک، کارکردهای مهم دیگری را داراست. هریک از این کارکردها به جنبه‌ای از زندگی کودک مربوط می‌شود و او را برای ورود به زندگی بزرگسالی آماده می‌سازد. بازی همواره و همیشه در تاریخ وجود داشته است. تصور دنیایی بدون کودکان و کودکانی بدون بازی اگرنگوییم ناممکن، دست کم بسیار دشوار است. پرداختن به موضوع بازی فرصت مناسبی است تا یاد و خاطره‌ی روزهای کودکی دوباره مرور شود؛ گرگم به هوا، کلاغ پر، عمو زنجیرباف، قایم باشک، لی لی حوضک.

معصومان در روایات متعددی بر ضرورت بازی در تربیت کودکان اشاره کرده‌اند. در عین حال روایات آنها حاکی از اهمیت بازی در نخستین سال‌های زندگی یعنی هفت سال اول زندگی است. بازی در واقع نیاز طبیعی و یکی از نیازهای اساسی کودک است. بی‌توجهی به این نیاز کودک خسارت روحی روانی بسیاری به بار خواهد آورد. بازی وسیله‌ای برای رشد همه جانبه و هماهنگ کودک و وسیله‌ای برای شناخت کودک از خود و شناخت دیگران از کودک است. ارزش دیگر بازی کودکان، ارزش آموزشی آن است. کودک در بازی، با شکست‌ها و پیروزی‌ها آشنا می‌شود و رمز آنها را می‌فهمد. این‌ها باعث می‌شود تا آدم‌های خلاق، انعطاف‌پذیر و موفق‌تری بشوند. بازی، هم‌چنین، باعث رشد تفکر و رشد معنوی کودک از جمله دغدغه و آشنایی با مفاهیم دینی، صداقت، گذشت و وفاداری و اعتماد به نفس بالا می‌شود. این تحقیق درصدد است تا نقش بازی را در هفت سال اول زندگی با استفاده از روایات تبیین کند.

کودکان با حرف، سخن و توصیه به بیراهه می‌روند و با عمل و بازی تربیت می‌شوند. اغلب کودکان با استرس، اضطراب و پرخاشگری روبه رو هستند. این به سبب خلق پایین هست و این خلق با بازی بالا می‌رود. هم‌چنین، کودک در ارتباط برقرار کردن ضعیف هست و با بازی می‌تواند با خود ارتباطی صمیمی پیدا کند. با بازی می‌توان با کودک صحبت کرد. پدر و مادرها ارتباط برقرار کردن با فرزندانشان را سخت می‌دانند. در صورتی که با بازی می‌توانند راحت ارتباط برقرار کنند.

در زمینه نقش بازی در تربیت کودک در هفت سال اول زندگی از منظر روایات و آیات، آثار بسیاری به نگارش درآمده است. از جمله این آثار می‌توان به این موارد اشاره کرد: «اسلام و تربیت کودکان» از آیت الله احمد بهشتی، و «سیره تربیتی پیامبر و اهل بیت علیهم السلام در تربیت فرزند» از دکتر سیدعلی حسین زاده، «نگاهی دوباره به تربیت اسلامی» از خسرو باقری، «تربیت فرزند از نظر اسلام» حسین مظاهری، «فرزند من و رسانه» اسماعیل سعیدی پور، «ایجاد انگیزه در کودکان» ترجمه احمد ناهیدی. این کتاب‌ها به قصد تدوین

و تنظیم نظام تربیتی اسلام نگارش یافته‌اند و اساساً جهت‌گیری تئوریک دارند. همه آنها با مطالعه منابع اسلامی، چارچوبی برای مواجهه با مسائل تربیتی ارائه داده‌اند.

اما مقاله‌ی حاضر در واقع طریقه و روش برخورد و بازی با کودک را هدف گرفته است. جمع‌آوری همه رفتارهایی که در مقام اثرگذاری بر شخصیت و رفتار دیگران از آنان گزارش شده است، می‌تواند ذخیره‌ای گرانبها در بازشناسی و پژوهش در زمینه تربیت اسلامی باشد. این مقاله به قصد تدوین و تنظیم بازی و برخورد با دیگران و چگونگی تأثیر بازی بر زندگی کودکان یک تا هفت سال شکل گرفته است.

۱. تعریف بازی

بازی عبارتست از فعالیتی که بدون وجود نیروی خارجی (زور و اجبار) و کاملاً اختیاری و با هدف سرگرمی و تفریح و بدون منظور خاصی در اوقات فراغت انجام می‌گیرد، به طوری که انجام آن سبب آرامش و لذت گردد. بازی فعالیت ذاتی و طبیعی است که اغلب کودکان به خاطر خودِ بازی و نه به خاطر رسیدن به چیزی آن را انجام دهند.^۱

بازی یک پل ارتباطی بین دو نفر است؛ پل ارتباطی غنی که نشاط در آن است، مانند دو بزرگسالی که حرف می‌زنند و زبان آنها پل ارتباطی آنهاست. با زبان می‌فهمانند که خوشحالند یا ناراحت. بچه‌ها هنگام بازی احساسات خود را با دیگران در میان می‌گذارند، انرژی خود را تخلیه می‌کنند و خود را اظهار می‌کنند.

۲. اهمیت بازی در تربیت کودک:

بازی در نگاه کودک، قسمتی از زندگی است و مانند غذاخوردن یکی از مسائل اصلی زندگی محسوب می‌شود. بنابراین، شاید باید گفت کار کودک، اصلاً بازی نیست، بلکه او همانند یک دانشمند کوچک به آزمایش می‌پردازد. به این شکل، مهم‌ترین قسمت زندگی کودک، بازی نیست بلکه تحقیق و آزمایش است. کودک به وسیله‌ی بازی، تجربه‌های زندگی را انجام می‌دهد و روش برخورد با محیط و خواص اشیا را می‌آموزد. بسیاری از مربیان، بازی را بهترین راه یادگیری و پرورش کودک می‌دانند. کودکانی که در اوایل زندگی خود به مقدار زیاد به بازی بپردازند، زندگی خود را با شروع خوبی، آغاز و این امر در سطوح بسیار به یادگیری و انگیزش آنها کمک می‌کند. کودکان از راه بازی کردن، خودشان را محک می‌زنند و می‌فهمند چه کسی هستند و چه

۱. احمدوند، روان‌شناسی بازی، ص ۶۸.

کارهایی را می‌توانند انجام دهند. به همین دلیل خودشناسی آنها رشد می‌کند. بازی هم‌چنین مهارت‌هایی را که کودکان برای موفقیت به آنها نیاز دارند، رشد می‌دهد.^۱

بازی از چند نظر نقش مؤثر و اهمیت فوق‌العاده‌ای در تربیت کودک دارد:

۲-۱- بازی نیاز طبیعی و یکی از نیازهای اساسی کودک است و بی‌توجهی به این نیاز کودک خسارت روحی روانی بسیار به بار خواهد آورد "چنانچه ذکرشده وقتی در یکی از نمازهای پیامبر صلی الله علیه و آله طولانی شدن سجده پیامبر را پرسیدند فرمود: فرزندم حسن بر دوشم سوار بود، نخواستم عجله کنم تا نیازش برطرف شود."^۲ می‌توان گفت انسان در کودکی باید با بازی روحیه‌ی ستیزه‌جویی و جنگجویی و ترس‌ها و تردیدهای خود را ارضا کند تا در بزرگسالی صبور باشد. هم‌چنین کودکان همواره در زندگی بر اثر ناکامی‌ها به عقده‌های درونی مبتلا می‌شوند که تخلیه‌ی این عقده‌ها در بازی میسر است، زیرا بر اثر موفقیت‌هایی که در بازی به دست می‌آورند، ناکامی‌های زندگی را فراموش می‌کنند.^۳

۲-۲- بازی وسیله‌ای برای:

– رشد همه‌جانبه و هماهنگ کودک است. زیرا انواع و اقسام گوناگونی دارد. یک یا چند جنبه متفاوت از وجود شخصیت آنها را رشد می‌دهد.

– تقویت حواس پنج‌گانه، کنترل اعضا و هماهنگی آنها در سنین اولیه کودک است.

– یادگیری بیرون‌ریختن ترس‌ها و تردیدهای کودک از خود و محبت‌کردن و یادگرفتن این‌که همیشه نباید مورد محبت واقع شود و گاهی ممکن است با خشم مواجه شود.

– به تعادل عاطفی‌رسیدن کودک از طریق خنده و گریه است.

– افزایش و تسهیل و تسریع رشد هوش و ذهن کودک است.

– آموزش و اساساً یادگیری کودک در هفت سال اول زندگی، از طریق عملی صورت می‌گیرد و این یادگیری عملی نیز ضمن بازی صورت می‌گیرد و هرگونه آموزش در این دوران باید ضمن بازی صورت پذیرد. چون در این دوران، کار و زندگی کودک بازی است.

– بروز عواطف و احساسات کودک به عروسک یا افرادی که در بازی با او شرکت می‌کنند.

۱. احمدی، اگر فرزند باهوش می‌خواهید، ص ۶۴-۶۵؛ هارتلی بروئر، ایجاد انگیزه در کودکان، ترجمه احمد ناهیدی، ص ۱۹۸.

۲. مجلسی، بحارالانوار، ج ۴۳، ص ۲۹۴

۳. حسینی‌زاده، تربیت فرزند، ص ۱۲۰-۱۲۳

– شناخت کودک از خود و شناخت دیگران از کودک است.

اگر به این نیاز توجه نشود، علاوه بر تداوم این مشکلات، خودِ جلوگیری از بازی کودک نیز به عقده و مشکل روانی دیگری تبدیل خواهد شد. از این رو است که امروزه روانشناسان و درمان‌گران از طریق بازی به مشکلات روانی عاطفی کودکان پی برده و از این طریق آنها را معالجه می‌کنند.^۱

بازی بخشی جداناپذیر از زندگی کودکان است. کودکان بیش از هر کار دیگر وقت خود را به بازی اختصاص می‌دهند. البته بازی مختص کودکان نیست، بلکه در تمام طول زندگی انسان مشاهده می‌شود. بازی‌ها در تقویت جسم و روان کودک تأثیر فراوان دارند. او در بازی با سایر کودکان، چگونگی ایجاد ارتباط با آنان را یاد می‌گیرد. دیگران را بهتر می‌شناسد و از خود نیز شناخت بهتری پیدا می‌کند. بازی‌ها، عواطف و احساسات کودک را بیدار می‌کنند و او را به سوی زندگی اجتماعی و پذیرش مسئولیت‌ها راهنمایی می‌کنند. مهم‌ترین سرگرمی کودک در زندگی، بازی است و به کودک کمک می‌کند به پرورش فکری، عاطفی، جسمی و اجتماعی دست یابد. بازی یکی از مهم‌ترین موضوعات تربیتی است که بسیار مورد توجه روان‌شناسان و دانشمندان تعلیم و تربیت قرار گرفته است.^۲

ویژگی اساسی هفت سال اول زندگی، از حیث تربیتی، رهاگذاشتن کودک و حاصل آن، بازی است، چنان که در روایت آمده که «أَدْعُ إِلَيْكَ يَلْعَبُ سَبْعَ سِنِينَ»: فرزندت را واگذار تا به مدت هفت سال بازی کند.^۳

مسابقه و بازی کودکان را تشویق می‌کند تا

۱. حرف بزنند و بیان منظور آنها با کلمات و آوردن آنها به روی کاغذ آسان شود.
۲. هر جا که بازی شامل شکل، صدا، جورکردن و خواندن واژه‌ها باشد، به مطالعه و خواندن بپردازند.
۳. اجتماعی شوند و واکنش نشان دهند. نیازها و احساس‌های دیگران را درک کنند.
۴. هر جا که بازی مستلزم استفاده از حافظه باشد، باعث می‌شود آنها گوش بدهند و تمرکز کنند.

۳. اهمیت شرکت والدین در بازی کودکان:

شرکت کردن در بازی کودکان نوعی احترام به کودکان و شغل آنها، یعنی همان بازی است. پیامبر (صلی الله علیه و آله) همواره با فرزندان خویش و حتی گاهی با کودکان اصحاب بازی می‌کرد. جابر می‌گوید: نزد پیامبر (صلی الله علیه و آله) رفتم در حالی که حسن و حسین علیه السلام را بر پشت خود سوار کرده بود و چهار دست و پا راه می‌رفت و می‌گفت شتر شما چه شتر خوبی است و شما چه سواران خوبی هستید. نکته‌ی مهم دیگری

۱ - حسینی‌زاده، تربیت فرزند، ص ۱۲۰-۱۲۳

۲. رضایی هفتادری، صفر نصیریان، ارزیابی نظریه‌ی روان‌کاوی فروید از منظر معارف و حیان به ویژه نهج البلاغه، ص ۱۲

۳. کلینی، کافی، ج ۶، ص ۴۸.

اغلب تکالیف هیجانی و پرمخاطره‌ای را در برمی‌گیرند و به تکالیفی نیازدارند که احترام متقابل بین همسالان را شامل می‌شود. انجام بازی کامپیوتری لزوماً همراه عوارض ضداجتماعی، ابلهانه یا سرسخت بر زندگی کودکان نیست. چووتسای (۲۰۰۴)، پولوس و فیشر (۱۹۸۷) علاقه‌ی نوجوانان را در استفاده از کامپیوتر و فعالیت‌های اجتماعی و تحصیلی بررسی نمودند.

۱۱-۴-۳- پیامدهای جسمی بازی‌های ویدیویی:

در چند مورد پژوهشی نیز برخی از اثرهای زیانبار بازی‌های ویدیویی (غیرکلویی) خاطرنشان شده است. این اثرها به شکل درد مچ دست، درد گردن، درد آرنج، آماس زردپی، آسیب رشته‌ی عصب‌های پیرامونی، شب ادراری، بی‌اختیاری دفع، حمله‌های صرع و حتی توهم بروز کرده است.^۱

۱۲. تأثیر گفتار و عمل (بازی) در تربیت:

امام علی علیه السلام: «وَحَقُّ الْوَلَدِ عَلَى الْوَالِدِ أَنْ يُحَسِّنَ اسْمَهُ وَ يُحَسِّنَ آدَبَهُ، وَ يُعَلِّمَهُ الْقُرْآنَ»؛ حقّ فرزند بر پدر آن است که نام خوب بر او بگذارد و او را خوب تربیت کند و قرآن به او بیاموزد.^۲

از نظر قرآن و روایات اهل بیت (علیهم السلام) از نظر تاریخ و تجربه اثبات شده که پدر و مادر دخالت مؤثر در سرنوشت و در سعادت و شقاوت اولاد دارند، چه کودک، چه نوجوان و چه جوان.

تربیت دو قسم است: تربیت با گفتن و تربیت با عمل

۱۲-۱- تربیت فرزندان با گفتار:

در تربیت با گفتن همیشه این آیه را بخوانید: «رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي وَ يَسِّرْ لِي أَمْرِي وَ احْلُلْ عُقْدَةً مِنْ لِسَانِي يَفْقَهُوا قَوْلِي».

شرط اول این است که باید شرح صدر و تسلط بر اعصاب داشته باشد. شرط دوم: باید با تلاف و مهربانی باشد. زور و قلدری کسی را به جایی نمی‌رساند. نفوذ کلمه هم نمی‌تواند پیدا کند. شرط سوم: باید مواظب باشید بی‌تفاوت نباشید. اما سخت‌گیر هم نباشید. چنانچه سخت‌گیر شدید، اگر از بی‌تفاوتی بدتر نباشد، بهتر نخواهد بود. اتفاقاً پدر و مادرهای خشکه مقدس با سخت‌گیری‌های بی‌جا کار بچه‌ها را به جای باریک می‌کشاند. حتی آمار هم این مطلب را نشان می‌دهد. این یک زنگ خطر برای پدر و مادرها است. آمار نشان می‌دهد در همه

۱. همان.

۲. نهج البلاغه، حکمت ۳۹۹.

سال دخترخانم‌ها و پسرهایی که کارشان به دادگاه رسیده است، از نظر غریزه جنسی این‌ها دو قسمند: یک قسمت آنهایی که پدر و مادرهایشان بی تفاوت هستند و بی تفاوت بودند. یک قسمت دیگر وقتی آمارگیری و ریشه‌یابی کردند، دیده‌اند دختر و پسرهایی هستند که پدر و مادرهایشان سخت‌گیر هستند، بیشتر از حد با اینها حرف زده‌اند، بیشتر از حد اینها را کنترل کرده‌اند و بیش از حد اینها را محصور کرده‌اند.^۱

۱۴-۲- تربیت فرزندان با عمل (بازی):

اما تربیت با عمل، از تربیت با گفتن تأثیرش بیشتر است. معنای تربیت با عمل این است که با رفتار خود در بازی با کودکان به آنها سجایای اخلاقی، صداقت، قوانین اخلاقی و اجتماعی، معنویات، طریقه‌ی برخورد با دیگران و همچنین احترام گذاشتن و مؤدب بودن را به آنها القاکن.

وصیت شریف امام علی علیه السلام به فرزندشان:

«فَاسْتَخْلَصْتُ لَكَ مِنْ كُلِّ أَمْرٍ خَيْلَهُ وَتَوَخَّيْتُ جَمِيلَهُ وَصَرَفْتُ عَنْكَ مَجْهُولَهُ وَرَأَيْتُ حَيْثُ عَنَانِي مِنْ أَمْرٍ مَا يَغْنِي الْوَالِدَ الشَّفِيقَ وَأَجْمَعْتُ عَلَيْهِ مَنْ أَدَبَكَ أَنْ يَكُونَ ذَلِكَ... ثُمَّ أَشْفَقْتُ أَنْ يَلْتَبَسَ عَلَيْكَ مَا اخْتَلَفَ النَّاسُ فِيهِ مِنْ أَهْوَائِهِمْ وَأَرَائِهِمْ مِثْلَ الَّذِي التَّبَسَّ عَلَيْهِمْ فَكَانَ إِحْكَامُ ذَلِكَ عَلَى مَآكِرِهِمْ مِنْ تَنْبِيهِكَ لَهُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ إِسْلَامِكَ إِلَيَّ أَمْرًا آمَنُ عَلَيْكَ بِهِ الْهَلَكَةُ وَرَجَوْتُ أَنْ يُوفَّقَكَ اللَّهُ فِيهِ لِرُشْدِكَ وَأَنْ يَهْدِيكَ لِقَصْدِكَ فَعَهَدْتُ إِلَيْكَ وَصِيَّتِي سَهْدَةً:» از میان تجارب گذشتگان قسمت‌های مهم را برای خلاصه کردم و از بین همه‌ی آنها زیبایی‌ها را برای انتخاب کردم و مجهولات آن را از تو دور داشتم، لذا همان‌گونه که یک پدر مهربان بهترین نیکی‌ها را برای فرزندش می‌خواهد، من نیز صلاح دیدم که تو را این گونه تربیت کنم و همت خود را بر آن گماشتم، آن گاه از آن ترسیدم که آنچه بر مردم در اثر پیروی هوا و هوس و عقاید باطل مشتبه شده است، بر تو نیز مشتبه گردد. به همین دلیل، روشن ساختن این قسمت اگرچه چندان خوشایند تو نباشد، پیش من محبوب‌تر از آن است که تو را تسلیم امری سازم که از هلاکت تو ایمن نباشم و امید دارم خداوند تو را در طریق رشد و صلاحیت توفیق دهد و به مقصودت رهبری کند. اینک این وصیتم را برای تو می‌فرستم.^۲

از این بخش از سخنان علی علیه السلام در وصیت به فرزند گرامی‌اش امام حسن علیه السلام به وضوح می‌یابیم که مسئولیت پدر فقط در تأمین خوراک و پوشاک و مسکن فرزند نیست، بلکه یک پدر وظیفه‌شناس و متعهد بیش از هر چیز به مسئله آموزش و پرورش فرزند خویش توجه دارد و نسبت به آن احساس مسئولیت می‌نماید و تربیت صحیح فرزند خود را سرلوحه‌ی برنامه‌های زندگی خویش قرار می‌دهد. خطر هجوم عقاید و

۱. مظاهری، تربیت فرزند از نظر اسلام، ص ۳۱۰-۳۱۲

۲. زهادت، تعلیم و تربیت در نهج البلاغه، ص ۱۴۹ و ۱۵۰

افکار باطل و فرهنگ‌های منحط بیش از هر چیز دیگر مورد توجه یک پدر دلسوز است. نکته‌ی دیگر در این قسمت از دعای حضرت است برای فرزند دل‌بندش که علاوه بر تحبیب و ابراز علاقه دستوری است برای پدران نسبت به فرزندانشان. در وایت نیز ترغیب شده به دعای پدر بر فرزند.^۱

^۱. همان.

نتیجه‌گیری:

بازی نه تنها وسیله‌ای برای رشد همه جانبه و هماهنگ کودک است، بلکه وسیله‌ای است برای اینکه کودک به خوبی تربیت شود و در یاددهی با محیط و اطرافیان خود چگونه ارتباط برقرار کند. یکی از اثرات بازی، تقویت جسم است. در قرآن نیز نیرومندی جسمانی به عنوان یک امتیاز به شمار رفته است. نیرومندی باعث می‌شود تا انرژی زائد کودک تخلیه شود.

ارتباط کودک با اسباب بازی‌های متنوع، طبیعت، محیط و موجودات گوناگون، در تربیت عقلانی کودک نقش بسزایی دارد و باعث می‌شود در بزرگسالی درست و نادرست را از هم تشخیص دهد. از راه هم‌بازی شدن با کودک نیز می‌توان چگونگی کنترل عواطفی مانند خشم و محبت را به او آموخت.

از راه‌های تربیت اخلاقی کودک، سوق دادن او به سوی بازی‌هایی با اهداف اخلاقی، تکریم کودک از طریق احترام به حق بازی کردن او و خواندن اشعاری با مضامین اخلاقی در حین بازی با کودک است. به عبارت دیگر، بازی، عمده‌ترین شکل فعالیت کودک و مناسب‌ترین راه برای پرورش ابعاد مختلف وجودی شخصیتی است. کودک بدون بازی نمی‌تواند به رشد متعادل و سازنده‌ای برسد. یکی از نیازهای اساسی و مهم کودک همین بازی و هم‌بازی است.

منابع:

- قرآن کریم

الف) منابع فارسی

۱. احمدی، محسن، اگر فرزند باهوش می‌خواهید، بی‌جا، آشیانه برتر، ۱۳۹۳.
۲. احمدوند، محمدعلی، روان‌شناسی بازی، بی‌جا: دانشگاه پیام نور، ۱۳۹۰.
۳. باقری، خسرو، نگاهی دوباره به تربیت اسلامی، تهران، سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی، ۱۳۸۶.
۴. بهشتی، احمد، اسلام و تربیت کودکان، چاپ دوم، تهران: سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۹۲ ه.ش.
۵. بیابانگرد، اسماعیل، فرزند من و رسانه، تهران: ریاست جمهوری مرکز امور زنان، ۱۳۸۷ ه.ش.
۶. زهادت، عبدالمجید، تعلیم و تربیت در نهج البلاغه، قم: بوستان کتاب، ۱۳۹۰ ه.ش.
۷. حسین زاده، سیدعلی، تربیت فرزند (سیره تربیتی پیامبر و اهل بیت علیهم السلام)، بی‌جا: بی‌نا، چاپ نهم، ۱۳۸۹.
۸. قاسمی، محمدعلی، دوران طلایی تربیت، بی‌جا: نورالزهر، ۱۳۹۳ ه.ش.
۹. مجلسی، محمد باقر، بحارالانوار، ج ۴۳ و ج ۵۷، تهران، دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۱۵ ق.
۱۰. مظاهری، حسین، تربیت فرزند از نظر اسلام، تهران، امیرکبیر، ۱۳۹۶.
۱۱. هارثلی بروئر، الیزابت، ایجاد انگیزه در کودکان، ترجمه احمد ناهیدی، چاپ دوم، تهران: جوانه رشد، ۱۳۸۶ ه.ش.
۱۲. منطقی، مرتضی، روان‌شناسی تربیتی، بی‌جا: جهاد دانشگاهی واحد خوارزمی، ۱۳۷۳ ه.ش.

ب) منابع عربی

۱۳. ابن بابویه، ابوجعفر، من لایحضره الفقیه، ج ۳، قم: مؤسسه النشر الاسلامی، ۱۳۶۳ ه.ش.
۱۴. طبرانی، سلیمان بن احمد، معجم الکبیر، ج ۶، قاهره: مکتبه ابن تیمیه، بی‌تا.
۱۵. کلینی، محمد بن یعقوب، کافی، تهران: کتابفروشی علمیه اسلامی، ۱۳۶۹ ه.ش.

ج) مقاله ها

۱۶. رضایی هفتادری، حسن، صفر نصیریان، «ارزیابی نظریه‌ی روان‌کاوی فروید از منظر معارف و حیانی به ویژه نهج البلاغه»، مجله تحقیقات علوم قرآن و حدیث، سال چهاردهم، شماره ۳، پاییز ۱۳۹۶ ه.ش.